

DEEL 2:
verdieping

'Tot proffijt van de ghemeeensaemheijt'

Historica Tine de Moor over de kracht van collectief beheer

Beleidsmakers, terreinbeheerders of waterschappen vragen zich af of lokale initiatieven – van een groep boeren tot een zorgcoöperatie – wel in staat zijn om ook op de langere termijn water te beheren, landschap te onderhouden of goede zorg te leveren. Volgens historica Tine de Moor laat de eeuwenlange geschiedenis van gildes, marken en waterorganisaties juist zien dat lokale organisaties vaak veel beter in staat zijn om lokale problemen op een duurzame manier op te lossen. Nieuwe initiatieven in de zorg en de energiesector laten dat ook zien. Dat vraagt wel om een andere houding van overheden.

Door **Hans Bleumink**

De Vlaamse historica Tine de Moor (1975) is sinds 2012 hoogleraar sociale en economische geschiedenis aan de Universiteit van Utrecht. Vanuit historisch perspectief doet zij onderzoek naar 'institutes voor collectieve actie': burgerinitiatieven en moderne vormen van zelforganisatie in onder meer de energiesector, de zorg en de voedselproductie. Opgeleid als historica en ecologe promoveerde ze in 2003 op een dissertatie naar het gebruik en beheer van gemeenschappelijke gronden in zandig Vlaanderen, in de 18e en 19e eeuw, 'Tot proffijt van de ghemeeensaemheijt'.

TRAGEDY OF THE COMMONS

De Moor bouwt in haar werk voort op dat van de Amerikaanse wetenschapper Elinor Ostrom (1933-2012), die in 2009 de Nobelprijs voor de Economie won voor haar baanbrekende onderzoek *Governing the Commons, The Evolution of Institutions for Collective Action*. In dat onderzoek liet Ostrom zien dat collectieve goederen en publieke 'diensten', zoals water, woeste gronden, veiligheid, zorg of energie, vaak uitstekend beheerd konden worden door lokale groepen en belanghebbenden – vaak veel efficiënter, effectiever en rechtvaardiger dan door marktwerking of overheidsbeleid. In haar studie liet Ostrom

zien dat succesvolle zelforganisaties voldeden aan acht 'ontwerpprincipes', zoals een duidelijke (geografische) afbakening, duidelijke regels over wie er wel en geen rechten heeft, effectieve monitoring, en toegankelijke mechanismes voor het oplossen van conflicten. "Een deel van het probleem dat mensen hebben met het gebruik en beheer van gemeenschappelijke hulpbronnen," zei Ostrom tegen het einde van haar leven, "is dat ze het vaak oneens zijn - oneens over de vraag wat er eigenlijk is, en over wie er wat moet doen. Het ontwikkelen van gemeenschappelijk begrip is daarom cruciaal. Dat gaat veel verder dan een overheid die vertelt wat je moet doen."

Tine de Moor (Foto: Beeldbank Universiteit Utrecht)

Ostroms studie vormde in zekere zin het antwoord op *'The tragedy of the commons'*, een studie waarmee de Amerikaans ecooloog James Hardin in 1968 wilde laten zien dat het beheer van gemeenschappelijk hulpbronnen niet aan lokale gemeenschappen kon worden overgelaten en onvermijdelijk zou leiden tot overbevising, uitputting of overbevolking.

MARKTFALEN

De afgelopen jaren heeft De Moor zich vooral bezig gehouden met nieuwe collectieve instituties op het gebied van zorg, energie en voedsel. De Moor: "Ik probeer

te onderzoeken hoe die initiatieven zich ontwikkelen en hoe het ze lukt om gezamenlijk een bepaald doel te bereiken. De essentie van die initiatieven is dat het eigenaarschap heel laag wordt gelegd, bij de gebruikers zelf. Collectief werken doet de deelnemers als het ware in de pas lopen. De deelnemers bepalen zélf onderling de regels, voeren ze zélf uit en zorgen zélf dat regels worden opgevolgd. Juist door die gezamenlijkheid is het mogelijk collectieve goederen duurzaam te beheren." De Moor: "Vaak denken mensen dat de revolutionaire institutionele vernieuwingen die we nu overal zien, zoals de

"Er lijkt onkunde en onbereidwilligheid te bestaan om werkelijk met burgers in gesprek te gaan. In marketingtermen zijn dat toch je 'first users'. Daar doe je het voor."

oprichting van zorg- of energiecoöperaties, typisch stedelijk zijn. Maar de werkelijke institutionele vernieuwing vindt op dit moment plaats op het platteland - in Groningen, Friesland, Brabant of in de Achterhoek. Daar, in de wat minder bevolkte regio's is het marktfalen het duidelijkst merkbaar. In de stad wonen zoveel mensen dat marktpartijen hun diensten kunnen blijven aanbieden en daar vrij makkelijk afnemers voor kunnen vinden, maar op het platteland niet. Ouderenzorg, openbaar vervoer, post, glasvezel - marktpartijen doen aan cherry picking en investeren alleen daar en in die diensten waarmee zij geld kunnen verdienen. En dus niet op het dunbevolkte platteland." Daarom ontstaan er volgens De Moor juist op het platteland talloze nieuwe initiatieven van zelforganisatie. In het Brabantse Heeze-Leende richtten bewoners bijvoorbeeld een eigen glasvezelcoöperatie op, omdat er geen commerciële partij was die in het dunbevolkte buitengebied een glasvezelnetwerk wilde aanleggen. En de talloze zorgcoöperaties die op het platteland ontstaan, zijn een antwoord op de concentratie van de zorg. De Moor: "In een dorp als het Groningse Ulrum was de zorg overgeplaatst naar een prachtig nieuw regionaal zorgcentrum, een paar dorpen verderop. Maar voor veel mensen was dat te ver weg. Die misten hun burens en lokale netwerk. Daarom zijn zij een eigen zorgcoöperatie begonnen."

“Vaak denken mensen dat de revolutionaire institutionele vernieuwingen die we nu overal zien, zoals de oprichting van zorg- of energiecoöperaties, typisch stedelijk zijn. Maar de werkelijke institutionele vernieuwing vindt op dit moment plaats op het platteland.”

MAALSCHAPPEN

'Schaarste' is misschien wel de belangrijkste reden waarom mensen zich volgens De Moor organiseren, zoals het gebrek aan goede zorg in Ulrum, of het gebrek aan goede weidegronden en bossen in de Middeleeuwen, waaruit de marken en maalschappen ontstonden - lokale organisaties die gezamenlijk een heide- of bosgebied beheerden. Als de gebieden niet duurzaam werden beheerd, had dat uiteindelijk grote economische gevolgen voor alle gebruikers: natuurbeheer uit noodzaak.

De Moor: "Mijn wortels liggen bij landbouw en landschap, en ik ben van plan die dingen terug op te nemen. Ironisch genoeg denk ik dat het beheer van landschap vooral in de steden en in de Randstad een kans maakt. Er is daar een grote kritische massa. Mensen zijn meer dan bereid hun steentje bij te dragen. Er is daar al zo weinig groen. Kijk ook naar de opkomst van *community supported agriculture* - een groep consumenten die direct bij een boer zijn producten koopt. Daar is veel behoefte aan."

De Moor: "Op het platteland van Limburg, Drenthe en Overijssel zijn natuur en landschap veel meer een natuurlijk gegeven. Veel bewoners kunnen er ook zonder hun eigen inzet gebruik van maken. Toch zijn er heel veel mensen - juist ook uit de stad - die bereid zijn om er geld voor te betalen en er een uur voor in de trein te zitten. Op het platteland moeten we zoeken naar andere prikkels, andere vormen van reciprociteit en andere vormen van governance. Mensen hebben volle agenda's, willen misschien wel meehelpen, maar zien er wellicht tegenop om een gebied ook daadwerkelijk te beheren en te besturen. Misschien vinden ze het prettiger als ze een hiërarchische opdracht krijgen van Natuurmonumenten om een of andere exoot te verwijderen."

Eén van de oplossingsrichtingen waaraan De Moor denkt is de oprichting van zogenaamde multipurpose organisaties. Dat gebeurt ook nu al. Zo richten verschillende zorgcoöperaties zich op (duurzame) energieproductie. Als je toch al georganiseerd bent, is die uitbreiding een relatief

kleine stap. Juist op gebieden waar winst maken (moreel) lastig is - zoals zorg of natuurbeheer - is een combinatie met een andere activiteit, zoals energieproductie, volgens De Moor een kansrijke strategie. Nu al zijn er lokale organisaties die landschapsbeheer combineren met biomassa-productie en de inzet van zorgbehoevende jongeren.

Daarnaast zou volgens De Moor een nieuwe coöperatievorm kunnen helpen om gemeenschappelijke activiteiten rondom niet-commerciële activiteiten te ondersteunen, zoals natuurbeheer of zorg. In Nederland bestaat er in juridisch opzicht één coöperatievorm, die breed is opgezet. In Vlaanderen is het ook mogelijk om een 'coöperatie met sociaal oogmerk' op te richten, die specifiek gericht is op maatschappelijke activiteiten, en deze ook fiscaal ondersteunt. Het zou interessant kunnen zijn om ook in Nederland zo'n tweeledige coöperatievorm te creëren. Ook denkt De Moor dat overheden en terreinbeheerders veel beter naar burgers kunnen luisteren. De Moor: "Er lijkt, ook

In het Brabantse Heeze-Leende richtten bewoners bijvoorbeeld een eigen glasvezelcoöperatie op, omdat er geen commerciële partij was die in het dunbevolkte buitengebied een glasvezelnetwerk wilde aanleggen. (Foto: coöperatie HSLnet u.a.)

in Nederland, onkunde en onbereidwilligheid te bestaan om werkelijk met burgers in gesprek te gaan. In marketingtermen zijn dat toch je 'first users'. Daar doe je het voor."

LANDGENOTEN

Een interessant initiatief, stelt De Moor, dat misschien ook van toepassing zou kunnen zijn op natuurbeheer, is een coöperatief grondfonds, dat een jaar of wat geleden in Vlaanderen is opgericht. Dit fonds, Landgenoten, investeert in gronden voor biologische landbouw. De Moor: "Goed verkavelde landbouwgrond is schaars in Vlaanderen – nog schaarser dan bij jullie – en als landbouwgrond een keer biologisch is, wil je dat graag zo houden. Omschakeling kost vaak jaren. Daarom koop het fonds vrijkomende biologische grond op, en verhuurt het weer aan andere biologische boeren." De Moor: "Het fonds wordt gevuld met bijdragen van burgers. Zo word je mede-eigenaar. Je kunt je aandeel alleen onder

voorwaarden terugvragen, en je dividend wordt niet uitgekeerd. Je zou denken dat het een weinig aantrekkelijk fonds is, maar in Vlaanderen is het een groot succes. Er blijkt in Vlaanderen – en ook in Nederland – met name onder de vergrijzende bevolking veel kapitaal te zitten, dat deze groep – anders dan je misschien zou verwachten – juist risicovol durft te investeren. Niet in zomaar iets, maar juist in iets goeds, zoals biologische landbouw, of misschien ook wel natuur. Juist nu de spaarrentes zo laag zijn, is dat een enorm potentieel, dat sterk wordt onderschat." De Moor: "Het mooie van 'Landgenoten' is dat het niet alleen een fonds is, maar dat het mensen ook bewust maakt van het belang van schone landbouwgrond. Je denkt misschien dat je er nauwelijks iets voor terugkrijgt, maar het mooie is dat de biologische boer waar ik mijn groente haal, kan boeren dankzij het fonds. Dankzij de coöperatieve vorm kan het Landfonds toch voldoende kapitaal bij elkaar halen om grond aan te kopen, omdat burgers bereid zijn te investeren. Het

is niet volledig risicoloos maar dat zijn veel bankproducten ook al enige tijd niet meer..."

MEER INFORMATIE

Meer over onderzoek en internationale samenwerkingspartners rond (historische vormen van) zelforganisatie is te vinden op www.collective-action.info